

Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici
FILOZOFICKÁ FAKULTA
Katedra histórie

**OZBROJENÝ
PROTIKOMUNISTICKÝ ODPOR
V KRAJINÁCH STREDNEJ
A VÝCHODNEJ EURÓPY
(1944 – 1953)**

Zostavovateľ:

Michal Šmigel'

Banská Bystrica 2019

OZBROJENÝ PROTIKOMUNISTICKÝ ODPOR V KRAJINÁCH STREDNEJ A VÝCHODNEJ EURÓPY (1944 – 1953)

Zborník je výstupom z grantových projektov:

VEGA č. 1/0849/17 „Banderovci na Slovensku: propagandistické rejdy, antisovietska a protikomunistická činnosť“ (2017 – 2019).

VEGA č. 1/0217/18 „3. odboj (protikomunistická rezistencia) a jeho identifikácia na konkrétnych historických témach“ (2018 – 2021)

Zborník je výstupom z projektu „Výmena skúsenosti pri archívnom výskume a strategickej komunikácie“ podporeného Slovenskou agentúrou pre medzinárodnú rozvojovú spoluprácu – SAMRS (2019)

Zostavovateľ:

© doc. PhDr. Michal Šmigel', PhD.

Recenzenti:

doc. PhDr. Marek Syrný, PhD.

doc. PhDr. Rastislav Kazanský, PhD.

Jazyková korektúra:

doc. PaedDr. Miroslav Kmet', PhD.

doc. PhDr. Michal Šmigel', PhD.

Mgr. Janka Kováčová

Obálka:

Mgr. art. Zuzana Ceglédiová.

doc. PhDr. Michal Šmigel', PhD.

Všetky práva vyhradené

1. vydanie

Banská Bystrica 2019

Vydavateľ: BELIANUM – Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela
v Banskej Bystrici

Edícia: Filozofická fakulta

ISBN 978-80-557-1643-5

Павло Гай-Нижник

**ОУН(б) за умов нової військово-політичної дійсності на теренах
України (1942 р. – початок 1950-х рр.)**

Pavlo Haj-Nyžnyk

**OUN(b) v podmienkach novej vojensko-politickej reality
na území Ukrajiny (1942 – začiatok 50. rokov
20. storočia)**

Abstrakt: Po likvidácii nemeckými okupantmi Ukrajinského štátu, vyhláseného 30. júna 1941 v Lvove, a represióch proti nacionalistov-revolucionárov, pred OUN(b) od začiatku roku 1942 vystala otázka zmeny postoja k nacistickej ríši a revízie taktiky a stratégií boja za nezávislosť. Zároveň nastal čas analyzovať vlastnú štátotvornú teóriu a ideologické princípy vzhľadom na skúsenosti z roku 1941 a so zreteľom na zapojenie do boja širokých vrstiev ukrajinskej spoločnosti. V apríli 1942 na II. konferencii OUN(b) bola vznesená požiadavka priprav na ozbrojený boj a jeho rozvinutie „v správnom čase“, t. j. keď Sovietsky zväz bude porazený a Nemecko vyčerpané. Na vojenskej konferencii OUN(b) v decembri 1942 vo Lvove sa rozvinula diskusia o taktike a stratégii povstaleckého hnutia za podmienok okupácie. Po príchode do vedenia organizácie R. Šucheviča v máji 1943 sa začala meniť aj svetonázorová orientácia organizácie a v programových zásadách OUN(b) došlo ku kardinálnym zmenám v otázke politickej štruktúry budúceho nezávislého štátu. Objavila sa téza, že „ideálom novej spoločnosti ma byť slobodný človek“ a sociálno-politický systém budúceho štátu sa už viac nedefinoval ako „naciokracia“, ale ako „nový systém“. Na III. Mimoriadnom Veľkom Zhromaždení OUN, ktorý sa konal v auguste 1943 na okupovanej Ukrajine, bola zhodnotený doterajší boj a došlo k demokratizácii politických a ideologických princíпов organizácie. Bola odmietnutá ideológia naciokracie, resp. integrálneho nacionalizmu, zmenil sa program a štatút OUN(b) a vyhlásil sa boj proti bolševizmu a nemeckému nacizmu, pričom jeho cieľom bolo vybudovanie demokratického a sociálne orientovaného ukrajinského štátu po skončení vojny. Ďalšie konferencie, ktoré sa konali v rokoch 1944 – 1950, a dokumenty z nich potvrdzovali, dopĺňovali a korigovali demokratizačné postoje, viedli k prechodu ku pluralizmu a súčasne sa zaoberali ďalšími variantami ideologickej platformy, napr. „demokratickému nacionalizmu“.

Kľúčové slova: ukrajinský nacionalizmus, R. Šuchevič, S. Bandera, Organizácia ukrajinských nacionalistov.

Після придушення німецькими окупантами проголошеної 30 червня 1941 р. Української Держави й початку терору та репресій проти націоналістів-революціонерів, з початку 1942 р. перед бандерівською ОУН постало нагальне питання зміни свого ставлення до наци-

стського Райху та перегляду тактики й стратегії щодо боротьби за державність. Водночас настав час й аналізу власної державотворчої теорії та ідеологічних засад з огляду на досвід практики розбудови Української Держави протягом 1941 р. та відомостей і спостережень від похідних груп про народні настрої й сприйняття програмових постанов ОУН населенням Осередньої (Центральної) та Південно-Східної України¹.

У квітні 1942 р., на своїй II конференції, ОУН(р) висунула вимогу готуватися до збройної боротьби «в слухний час», коли Радянський Союз буде розбитий, а Німеччина виснажитья. У тому, що СРСР знає поразки у війні з Німеччиною керівництво ОУН(р) не мало сумнівів аж до кінця 1942 р., а відтак на порядок денний навіть не висувалася перспектива вироблення форми та рівня взаємин з Об'єднаними Націями, що вели війну з нацистським Райхом.

У відповідності з рішеннями II конференції осередки ОУН(б) розпочали підготовчі заходи для розгортання власних збройних сил. Ця робота з різним ступенем інтенсивності велася як в Галичині, так і на Волині та в Поліссі, де вже існували збройні підрозділи «Поліської січі» Т. Боровця-Бульби². Зокрема, командири радянських партизанських загонів доповідали Українському штабу партизанського руху (УШПР), що з початку 1942 р. у Рівненській області почали виникати загони націоналістів чисельністю від 50 до 300 бійців. Ці загони, за повідомленнями, займалися в основному вишколом і заготовлею продовольства. Щоб не бути поміченими німцями, вони часто маскувалися під радянських партизанів³. Протинімецька діяльність боївків ОУН на весні і влітку 1942 р. виявлялася переважно в актах пасивного опору і саботажу дій німецької сторони – проти здавання населенням продовольчого «контингенту», виїзду населення в Німеччину на роботи⁴.

¹ ГАЙ-НИЖНИК, П. П.: Ставлення вищого керівництва німецького Райху до Акту проголошення відновлення Української Держави у 1941 р. й військово-політична тактика Проводу ОУН(р) у 1941–1943 рр. In: *Гілея*, 2016, вип. 110, ч. 7, с. 71–81; ГАЙ-НИЖНИК, П. П.: Організація та повноваження місцевих органів урядування відновленої Української держави після проголошення Акту 30 червня 1941 року. In: *Гілея*, 2016, вип. 112, ч. 9, с. 51–60.

² Як зазначається у «Звіті робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА», в документах нацистської поліції безпеки і СД, які кожні два тижні надходили до Берліну із окупованих східних областей, на зламі 1941 і 1942 рр. з'явилася рубрика «український рух опору». Його складовими частинами німецькі експерти називали ОУН(б) і ОУН(м), а також загони отамана Т. Бульби-Боровця, котрий політично пов'язував себе з Державним центром УНР. Найбільш активними учасниками руху опору визнавалися бойовики ОУН(б) і бульбівці. З числа членів ОУН(м) до учасників руху опору можна віднести тільки тих, хто гуртувався навколо О. Ольжича (голова ПУН А. Мельник та його найближче оточення залишалися фактично на протинімецьких позиціях).

³ *Проблема ОУН-УПА. Звіт робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА: Основні тези з проблеми ОУН-УПА (історичний висновок)*. Київ 2004, с. 27.

⁴ Впродовж квітня–травня 1942 р. німці завдали ударів по підпільних структурах ОУН(б)

Тим часом на військовій конференції проведу ОУН(б), що відбулася у Львові на початку грудня 1942 р., розгорілася запальна дискусія щодо тактики і стратегії повстанського руху в умовах окупації. Зокрема, «урядуючий» провідник М. Леbedь був противником негайного повстання проти окупаційної адміністрації, але визнав необхідність приступити до створення власних збройних сил⁵. Разом з тим, М. Леbedь не міг визначитися у питаннях коли починати воєнні дії й проти кого. Відтак, після палких суперечок, було вирішено створювати військові з'єднання, в яких члени ОУН(б) мали б посісти командні посади. Фактично – це було офіційним відправним терміном з боку ОУН(б) щодо створення УПА, хоча низові структурні бойові загони Організації вже вели повстанську боротьбу з німецькими окупантами протягом усього 1942 року.

З огляду на розбіжність поглядів у керівництві ОУН(р) щодо збройного чину 17–21 лютого 1943 р. в с. Теребежі поблизу м. Олеська (Львівщина) відбулася III конференція бандерівської ОУН, яка тоді вже називалася Організація Українських Націоналістів Самостійників Державників (ОУНСД). У ній взяли участь: М. Леbedь (Максим Рубан), Р. Шухевич (Тур), В. Охримович (Бард), М. Прокоп (Гармаш, Володимир), Д. Маївський (Косар, Тарас), З. Матла (Дніпровий), Р. Кравчук (Петро), М. Степаняк (Сергій). Виконувача обов'язків провідника ОУН Миколу Леbedя було зміщено, а його місце зайняв триумвірат у складі Зиновія Матли, Дмитра Маївського та Романа Шухевича.

На цій III-й конференції ОУН, власне й були остаточно вирішені питання створення УПА і визначені головні вороги українського визвольного руху – нацисти і більшовики⁶. Невдовзі наприкінці квітня 1943 р.,

на Волині–Поліссі. Проте націоналісти демонстрували дивовижну здатність відновлювати зруйновані структури і поповнювати свої лави новими людьми. За німецькими оцінками, основні сили ОУН(б) влітку 1942 р. розміщувалися в двох основних центрах: генеральному комісаріаті «Волинь–Полісся» (крайовий провід ОУН на північно-західних українських землях (ПЗУЗ) на чолі з Д. Клячківським) і на північно-східних українських землях (ПСУЗ) з центром у Києві. Останній після загибелі Д. Мирона очолював А. Сак. Активно виявляв себе Дніпропетровський підпільний центр на чолі з В. Куком.

⁵ Для порівняння нагадаю: після нападу Німеччини на СРСР головне командування «Союзу збройної боротьби» (від 1942 р. – Армія Крайова) видало наказ, за яким всі поляки на окупованих територіях зобов'язувалися дотримуватися нейтралітету щодо обох воюючих сторін, не допомагати жодній з них, а натомість «стояти зі зброєю при нозі»; керівник сербських націоналістів Д. Михайлович уникав збройної боротьби з італійськими і німецькими окупаційними військами, аби зберегти сили для боротьби з хорватами і партизанами Й. Броз Тіто; лідер китайських комуністів Мао Цзедун уникав відкритих боїв з японцями з метою заощадити сили і ресурси для боротьби з військами націоналістів під командуванням Чан Кайші.

⁶ Радянські підпільники і партизани в роки війни датували утворення Української Повстанської Армії весною 1943 р., проте українській емігрантській літературі утвердилася інша дата – осінь 1942 р., яка є історично правдивою й підтвер-

на терміново скликаному засіданні Проводу Організації, Р. Шухевичу та його прибічникам вдалося усунути М. Лебедя з очільництва в ОУН⁷.

Світоглядно ж, відчутних змін не відбулося і провідництво Організації й надалі сповідувало націократичний принцип будівництва державності. Натомість у серпні 1943 р. модель політичного укладу майбутньої Української Держави в програмових засадах бандерівської ОУН зазнала кардинальних змін, а поштовхом й спонукою до цього стали доповіді похідних груп з Великої України. На той час, у травні 1943 р. до керівництва головним проводом ОУН(б) прийшов Роман Шухевич, а Організація змінила додаток до назви з «революційної» на «самостійників-державників», тобто ОУН(р) стала ОУН(с-д.).

25 серпня 1943 р. на Тернопільщині у с. Слобода Золота Козівського району завершився Третій (надзвичайний) Великий збір ОУН (С. Бандери), який затвердив свої рішення як програмні постанови Організації. Збір тривав з 21 по 25 серпня 1943 р. На ньому було обрано новий склад керівництва Організацією. Центральний Провід очолило Бюро Проводу, а саме: Р. Шухевич, Д. Маєвський та Р. Волошин. М. Лебідь посів посаду шефа закордонної референтури й виїхав до Західної Європи. На Волині й Поліссі рух продовжив очолювати Д. Клячківський (Клим Савур), в Галиччині – Р. Кравчук, в Центральній та Східній Україні – В. Кук. Службу безпеки вів М. Арсенич, а пропаганду провадив М. Прокоп⁸.

Зауважу, що після певних суперечок, Великим збором було затверджено лінію Романа Шухевича / Дмитра Клячківського на створення повстанських формувань (УПА) і відкриту збройну боротьбу проти «двох окупантів-імперіалістів» – III Рейху і СРСР. Становище Р. Шухевича в керівному середовищі визвольного руху значно зміцнилося. Йому вдалося подолати спротив М. Лебедя та М. Степаняка, котрі виступали проти активізації дій УПА на антибільшовицькому фронті, вважаючи, що це «призведе до масового знищення українського народу»⁹, і накреслили заходи щодо подальшої розбудови структур і запілля повстанської армії, підвищення її боєздатності. Р. Шухевич (Тур) зумів також переконати учасників Великого збору у необхідності демократизації політичних та ідеологічних засад ОУН, зробити їх зрозумілими і прийнятними для самостійницьких елементів Наддніпрянської України. Крім того, обійнявши посади голови Бюро Проводу ОУН і головного коман-

джується архівними документами.

⁷ МОТЮКА, G.: Lachów usuną! In.: *Gazeta Wyborcza*, 13-14 kwietnia 2002, с. 2; ПАНЧЕНКО, О.: *Микола Лебедь: життя діяльність і державно-правові погляди*. Полтава 2001, с. 69.

⁸ З програмних постанов III Надзвичайного Великого Збору ОУН (С. Бандери) 21-25 серпня 1943 р. In.: *ОУН і УПА в 1943 році: Документи*. Київ 2008, с. 212-224.

⁹ ДЗЬОБАК, В.: *Конфлікти в ОУН(Б) і їх вплив на український Рух Опору (1941-1944 рр.)*. Київ 2005, с. 67.

дира УПА Р. Шухевич (що узяв нове псевдо – Тарас Чупринка) запобіг намірам Д. Клячківського (Клима Савура) та деяких волинських діячів поставити УПА вище за ОУН, оголосити УПА «найвищою і єдино-суверенною владою на звільнених землях України»¹⁰.

Від попереднього (Другого) збору (1941 р.) минуло лише два роки, які стали «особливою епохою» в історії ОУН. За цей невеличкий період відбулися кардинальні зміни не лише в долі світу, європейських країн, а й в боротьбі українського народу. Не вдалося уникнути й численних жертв, зокрема й знакових для ОУН Д. Мирона-Андрія, І. Климів-Легенди, М. Лемика, С. Шерстюка, Щепанівського та багатьох інших патріотів, а провідники Організації (С. Бандера, Я. Стецько та ін.) утримувалися у німецьких концтаборах...

Сама ОУН(б) в цій кривавій круговерті також зазнала змін і, в першу чергу, переосмислення засобів, тактики і стратегії, усвідомила потребу донесення до народу оновленого, більш чіткого трактування Організацією основних засад власного бачення майбутньої Української Держави. «Нічим не замаскована гітлерівська програма поневолення та брутальна колоніальна практика, – відмічалось на Зборі, – поставила зразу цілий український народ в дуже важке становище. Нова дійсність застала всю масу, та кожную одиницю зокрема, задуматись над своїм положенням»¹¹. При цьому провідники ОУН(б) розуміли й те, що сам факт існування СРСР та Червоної Армії становив реальну небезпеку повернення в Україну облудливої комуністичної пропаганди та більшовицького режиму, який «переслідуючи немовби лише окремі прошарки народу, [...] створює для решти народу фікцію мирного і спокійного життя та забріхану перспективу щастя й добробуту на майбутнє»¹². Тож донесення державницької ідеології до широких мас стало для ОУН(б) не менш важливим завданням, ніж організація збройної боротьби з окупантами.

У попередні роки війни ситуацію ускладнював факт того, що Україна стала ареною запеклих боїв двох величезних за міццю військових машин та пропагандистської ескалації потужних окупаційно-імперських структур, що стало істотною перепорою для поширення української державницької ідеології. Провід ОУН(б) усвідомлював цю проблему: «Приймати в таких умовах програму української державної самостійності, це означало, за словами Міхновського, вірити «всупереч логіці фактів». Здається, що ні один поневолений народ не мав у своїй

¹⁰ *Літопис УПА. Нова серія, т. 2. Волинь і Полісся. УПА та заплілля 1943–1944. Документи і матеріали*. Київ, Торонто 1999, с. 4–5, 19–21.

¹¹ *Постанови III-го Надзвичайного Великого Збору Організації Українських Націоналістів, що відбувся в днях 21–25 серпня 1943 р. Без місця 1943, с. 3.*

¹² Там само, с. 3–4.

історії такої важкої і складної ситуації»¹³. Тож у ті важкі роки суцільної бійні гігантів, репресій та розстрілів ОУН(б) вела не лише диверсійну боротьбу з окупантами, а й намагалася відстояти моральні позиції української національної революції, тобто готувала ідеологічний ґрунт та передумови для державницької агітації та пропагандистської роботи, а також поширенням своєї організаційної мережі, яка на серпень 1943 р. (час скликання III Надзвичайного Великого збору) покрила практично усю територію України. Цей факт підтверджували й радянські спецслужби. Так, наприклад, у спецповідомленні наркома держбезпеки УРСР С. Савченка «Про діяльність бандерівського підпілля на території УРСР і Німеччини» від 24 травня 1943 р. вказувалося: «Встановлено, що ОУН розповсюдила свою діяльність по усій окупованій території України. У всі області УРСР ОУН направляє своїх емісарів, створює підпільні організації, центри і легіони, закладає склади зброї, боєприпасів і типографії, готує необхідні кадри для збройної боротьби»¹⁴.

Зайняті взаємопоборюванням Німеччина та СРСР й тимчасовий відкат фронту за межі УРСР дозволили націоналістичному підпіллю накопичити сили, поширити свою присутність по усьому терені країни, а на Волині й Поліссі зосередити сили, готові виступити до активної військової дії. Крім того, на цей час ОУН(б) використало попередні роки для боротьби з конкурентами по націоналістичному підпіллю (одні з них піддавалися терору й знищенню, інші – примушувалися до співпраці на засадах підпорядкування загальному керівництву бандерівської течії ОУН), тож на той час ОУН(б) здебільшого встановило свою гегемонію на теренах національно-визвольного підпілля.

Виходячи з вищевказаного й зваживши на власні сили та на радянсько-німецький клімч на сході, в лютому 1943 р. провід ОУН(б) на своїй III Конференції, розглянув усі ці та інші військово-політичні обставини й вирішив, що настав сприятливий час для військової дії. Українська Повстанська Армія (УПА) вперше виступила потужними збройними загонами на Волині й Поліссі...

Тим часом весна 1943 р. виявила проведу ОУН(б) нові тенденції у світовому горнилі: на сході Європи німецька і радянські імперіалістичні армії дійшли апогею протистояння і взаємонищення; стало зрозуміло, що поразки Вермахту сповіщають про неминучу майбутню катастрофу Райху; водночас в тому, що Червона Армія не змогла розвинути швидкого і масованого наступу після провалу німецького Східного фронту на його південній смузі, оунівці побачили ознаку того, що «ані Червона Армія, ані господарські тили СРСР не мали то-

¹³ Там само, с. 4.

¹⁴ Степан Бандера у документах радянських органів державної безпеки (1939–1959). Т. 1. Київ 2009, с. 159–160.

ді сили для серйозніших військових дій»¹⁵, а отже війна розхитала обидва імперські організми.

Між тим в липні 1943 р. діяльність збройних загонів УПА охопила вже 12 областей Правобережної України, в Галичині виступили збройні сили Української Народної Самооборони (УНС), було покладено початок формуванню кадрових армійських частин. Усією Україною почалися ширитися відомості про загальнонаціональну визвольну війну та про УПА. З цього приводу ОУН(б) визнавав: «Факт цей вніс колосальні зміни в політичну боротьбу українського народу. Вона вступила в нову, вищу фазу. Крім радикальної зміни в тактиці, життя висунуло потребу зміни в самій організаційній структурі та в програмі ОУН»¹⁶.

Нова дійсність і розвиток військово-політичного становища в перебігу II світової війни, зокрема й на українських теренах, не могли залишитися не поміченими й політичним керівництвом ОУН(б), а отже й не спонукати її бойовий провід до вироблення нової тактики і стратегії національно-визвольної боротьби, а політичний – до аналізу своїх попередніх позицій та поглядів і вироблення власної моделі державного устрою України, яку Організація мала б запропонувати українському народові за нових умов.

Саме з цих причин та умов, що кардинально змінилися з часу початку світової війни, у серпні 1943 р. ОУН С. Бандери зібрала свій Третій Великий (надзвичайний) збір, який «розглянув минулу боротьбу і розробив плани на майбутнє»¹⁷. Збір тривав на Тернопільщині з 21 по 25 серпня і його учасники усвідомлювали доленосність та переломність історичного моменту, коли «німецько-більшовицька війна докорінно змінила політичні відносини в Україні і створила нову ситуацію у політичному світі»¹⁸.

Варто зауважити й на тому, що ОУН(б) визначало тогочасну глобальну бійню не як світову війну, а як Другу імперіалістичну війну, яка 1943 року вступила у свою критичну фазу. Таким чином націоналісти засвідчили, що усвідомлюють справжні цілі обох протиборчих таборів й критично ставляться до національно-визвольної риторики офіційної пропаганди як з боку Москви чи Берліна, так і з боку Лондона чи Парижа тощо. З огляду на це провід ОУН(б) передбачав, що людство перебуває «напередодні великої години національних революцій, які покладуть край злочинницьким війнам імперіалістів і зітруть з лиця землі тюрми народів –

¹⁵ *Постанови III-го Надзвичайного Великого Збору Організації Українських Націоналістів...*, с. 7.

¹⁶ Там само, с. 9.

¹⁷ Bundesarchiv-Militärarchiv (BArch-MA) in Freiburg im Breisgau, Ф. RW5, спр. 464, арк. 53.

¹⁸ Там само.

імперії»¹⁹. Що ж до ситуації на східному європейському фронті та становища і перспектив українців у протистоянні головних воюючих імперіалістичних держав (Німеччини та Радянського Союзу), то Великий збір ОУН(б) у своїй постанові однозначно вказав, що не плекає ілюзій щодо цілей ані А. Гітлера, ані Й. Сталіна, заявляючи: «У нових відносинах наш народ, наша земля з її багатствами стали метою обох воюючих імперіалістів і територією найзапекліших воєнних подій. Розраховуючи на власні сили, український народ боровся і бореться надалі проти двох сильних та жорстоких нападників»²⁰.

Відтак, зазначалося провідниками ОУН(б), «у міру того, як зростає українська сила, перед нами знову і знову постає реальна і жива картина майбутньої держави України»²¹, а отже цілком природно, що Організація за нових умов боротьби, яка очевидно, мала завершитися здобуттям державності, мусила висловитися й донести до своїх членів, прихильників і до всього українського народу власне бачення її державної моделі. Тож саме вироблені III Надзвичайним Великим збором програмні рішення ОУН(б) більше, ніж до того часу, як зазначалося у самих програмових постановках, уточнювали «суспільний лад нової України», яку планували побудувати націоналісти бандерівської течії після закінчення світової війни та краху імперських Німеччини та СРСР.

Перш за все, єдиним ладом, «який дасть справедливу розв'язку національного і соціального питання у цілому світі», була система вільних народів у власних самостійних державах та усунення національного поневолення та експлуатації одного народу іншим²². Тож ОУН(б) відкрито заявила, що боротиметься проти російсько-більшовицьких та німецьких загарбників до того часу, поки не звільнить Україну від усіх «захисників і визволителів», допоки не буде збудовано Українську Самостійну Соборну Державу.

Водночас від серпня 1943 р. (після III Великого збору ОУН) у теорії держави бандерівської ОУН з'являються виразні консервативні та ліберально-демократичні дефініції. Так, зокрема, з'явилася теза, що «ідеалом нової суспільності є вільна людина», а соціально-політичний лад майбутньої держави визначався вже не як «націократія», а як «новий лад».

Щодо спроб випробувати певні суспільно-політичні та фінансово-господарчі засади державного життя в умовах недержавного державництва, або, іншими словами, в координатах підпільної держави поміж лещатами тотальної війни усіх проти усіх, то керівництво УПА

¹⁹ Там само, арк. 53–54.

²⁰ Там само.

²¹ Там само.

²² Там само.

(її політичний авангард з лав ОУН) використало досвід будівництва паралельної держави в державі у 1941 р. і застосувало подібну ж практику за нових військово-політичних умов. Зокрема, 1 вересня 1943 р. Головне командування УПА видало «Розпорядження про встановлення адміністрації на терені України», у якому наказувалося організувати на підвладних теренах адміністративний апарат та встановити власний політичний устрій²³.

За досить короткий час від кінця 1941 р. й до середини 1943 р. українське підпілля сформувало не лише розгалужену, потужну і мобільну воєнну силу, а й не менш ефективну адміністративно-господарчу систему цивільної влади. «Як на диво в державі була створена держава: були школи, створені підпільним проводом уряди, по селах станиці, підрайони, округи, в селах були впроваджена електрика (Хрінники і інші села) і сотні безстрашно гуляли... – записав 1 серпня 1944 р. у своєму щоденникові повстанець О. Повшук, – Ставки збіжжя, молока, м'яса і інше селяни платили повстанцям, селянин знав тільки повстанців (провід)»²⁴. Проте, з осені 1944 р. й аж по 1945 р. суспільно-владна та господарська системи ОУН(р), що успішно функціонували під патронатом УПА²⁵ з осені 1943 р. по осінь 1944 р., поступово почали втрачати ефективність і занепадали з пропорційністю опанування теренів України окупаційною Червоною Армією та з розгортанням суцільного терору радянськими внутрішніми військами (НКВС). Відтак, за умов насильницького насадження більшовицької адміністрації, примусового впровадження комуністичних принципів ведення господарчої діяльності, депортацій, зачисток, каральних експедицій тощо навіть підпільне практичне чи часткове втілення програмових засад ОУН(б) щодо економічних взаємин видавалися вже не дієвими, а запровадження її моделі суспільно-політичного ладу стало й зовсім неможливим.

Певні уточнення й доповнення були задекларовані вже за рік, у липні 1944 р., у Відозві ОУН(р) до українського народу у зв'язку зі створенням 10–15 липня 1944 р. Української Головної Визвольної Ради (УГВР)²⁶, що являла собою певного роду еміграційний багато-

²³ СТАРОДУБЕЦЬ, Г.: *Українське повстанське запілля (друга пол. 1943 – поч. 1946 років)*. Тернопіль 2006, с. 51.

²⁴ Центральний державний архів громадських організацій України (ЦДАГО України), ф. 57, оп. 4, спр. 344, арк. 24.

²⁵ У листопаді 1943 р. Д. Клячківський (Клим Савур) подав у відставку. З цього часу в українському повстанському русі політичне і військово лідерство зосередилося в руках Р. Шухевича (Тараса Чупринки).

²⁶ Восени 1943 р. у середовищі головного командування УПА виникла ідея створення представницького органу, покликаного здійснювати політичне керівництво визвольною боротьбою в Україні. Після проведення великої підготовчої роботи у першій

партійний український національно-визвольний передпарламент, найвпливовіше представництво в якому мала саме бандерівська ОУН. У відозві, зокрема, заявлялося, що ОУН(б) бореться за Українську Державу, в якій був би дійсно «народний демократичний устрій» і справедливий соціальний лад, а також такий політичний лад, котрий забезпечував би владу за народом «шляхом справжніх вільних виборів до усіх державних органів влади від найвищих до нижчих», який гарантував би усі права та свободи людини і громадянина без різниці раси, національності, релігії та політичних переконань²⁷. Далі у Відозві проголошувалися вищенаведені тези, прийняті 21–25 серпня 1943 р. на III Великому (надзвичайному) зборі ОУН й подавався заклик до народу підкорятися справжньому українському парламентові та урядові – УГВР тощо.

Ці ж постулати було підтверджено й у Декларації Проводу ОУН(р.-б.), видану в травні 1945 р. у зв'язку з закінченням Другої світової війни²⁸. Тож, попри внутрішню дискусію, ОУН продовжувала залишатися на позиціях побудови безкласового суспільства, надто – Провід, що керував Організацією в українських землях.

Тим не менш, повоєнне життя змушувало вносити певні корективи як щодо діяльності революційно-визвольного підпілля в Україні, так і щодо окремих ідеологічних засад діяльності ОУН. У листі «Другу Шухевичу («Туру») і друзям» від 18 листопада 1945 р. С. Бандера²⁹, після ґрунтовного аналізу міжнародної ситуації та становища Організації й загального антибільшовицького фронту, закликав побратимів у Краї боротися, перш за все, за душу людини, за маси,

половині липня 1944 р. неподалік від Самбора на території, захищеній УПА, відбувся установчий великий збір Української Головної Визвольної Ради (УГВР). Головою президії УГВР став К. Осмак, членами президії – І. Вовчук, І. Гриньох, В. Мудрий. Головою Генерального секретаріату (уряду) УГВР став Р. Шухевич, його членами – Р. Волошин, М. Лебедь та ін. Формально УПА було підпорядковано УГВР. Представники ОУН(м) відмовилися увійти до УГВР, оскільки ОУН(б) зберігала фактичний контроль над повстанською армією. На установчому великому зборі УГВР обговорювалося й питання про ставлення до Німеччини, відповідь на яке загалом зводилася до того, що «політично зв'язуватися сьогодні з Німеччиною неможливо».

²⁷ Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ), ф. 13, спр. 372, т. 35, арк. 208–215.

²⁸ Там само, ф. 65, спр. 27314, т. 2, арк. 370–386; *ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955: Збірка документів*. Без місця 1955, с. 123.

²⁹ У лютому 1945 р. на нараді Проводу ОУН в Україні С. Бандера, разом із Р. Шухевичем та Я. Стецьком, був обраний до Бюра Проводу ОУН. Цей вибір підтвердила конференція Закордонних Частин ОУН у 1947 р. С. Бандера в загальному займався розробленням стратегічних напрямків діяльності Організації, його два заступники – Я. Стецько та С. Ленкавський – відповідали за зовнішню та внутрішню політику, Р. Шухевич – очолював УПА та збройну боротьбу проти радянських і польських окупантів України.

за доступ і вплив на них, не дати себе вирвати з життя мас, не вийти з життя у «безпечний ліс», позаяк там політична, а далі остаточна смерть. Він підкреслював, що політичний зміст – це душа і золото нашої революції. Виходячи з вищевказаного, С. Бандера³⁰ вказав на необхідності розпочати підготовку до скликання нового Великого збору Організації, на якому варто було б внести певні зміни чи доповнення до політичної та соціальної програми тощо³¹. Цю свою думку С. Бандера продовжив й у листі від 20 грудня 1945 р. до членів Проводу ОУН в Україні щодо проведення IV Великого збору Організації на якому, між інших, слід було б устійнити загальну програму четвирьох зборів³².

Більше того, 1946 року провідник Закордонних частин ОУН (ЗЧ ОУН) С. Бандера своєю статтею під назвою «До проблеми політичної консолідації» надав ще більшого поштовху до «демократизації» (принаймні декларативної) позиції Організації щодо її бачення партійно-політичної системи в майбутній Українській Державі. Так, зокрема, С. Бандера з цього приводу писав: «В державній організації народу повинна бути політична диференціація і вільний розвиток політичних угруповань та здорова конкуренція між ними. Самі ж державні органи, виконуючи свої функції, повинні стояти на понадпартійних позиціях. В суверенній Українській державі потрібно гарантувати можливість для існування і розвитку політичних угруповань»³³.

У вступному ж розділі своєї праці «До засад нашої визвольної політики» С. Бандера наприкінці 1946 р. щодо укладу позитивних ідей і вартостей українського націоналізму, визначав їх наступними тезами:

- ідея волі, самобутности та свобідного розвитку народів;
- ідея гідности й пошанування людини, її вільного розвитку, власної ініціативи, творчого та достойного самовклучення в гармонійний уклад збірного національного і суспільного життя;

³⁰ На початку лютого 1945 р. поблизу м. Бережани Тернопільської обл. відбулася нарада членів головного проводу ОУН(б), на якій постало питання про перспективи дальшої боротьби (присутні: Р. Шухевич, М. Арсенич, Я. Бусел, Д. Грицай, П. Дужий, Р. Кравчук, В. Кук, Д. Маївський). Нарада відмовилася задовольнити прохання С. Бандери організувати його перехід в Україну, він залишився політичним лідером ОУН та її представником в еміграції. Головним було рішення продовжити боротьбу, сподіваючись на допомогу країн Заходу.

³¹ Галузевий державний архів Служби зовнішньої розвідки України (ГДА СЗРУ), спр. 10876, т. 1, арк. 154–163.

³² ГДА СБУ, ф. 65, спр. С-9079 (т. Херсон), арк. 23–27.

³³ БАНДЕРА, С.: До проблем політичної консолідації. In: *Перспективи Української Революції: Збірка творів*. Дрогобич 1998, с. 28.

- ідея соціальної справедливості;
- ідея рівності та братерства всіх людей в народі;
- ідея позитивної, творчої ролі держави, яка має обороняти, організувати і сприяти вільному життю і розвиткові культурного поступу та господарського добробуту народу й людини;
- ідея спрямування діяльності та зусилля держави й організованої в ній народної спільноти на творення, закінчення і помноження позитивних вартостей, які збагачують і підносять рівень життя народу та одиниці в усіх царинах, помножують їхній творчий вклад у скарбницю вселюдського поступу й культури;
- пошанування різnorodности змісту і форм життя та багатства культур різних народів, ідея толеранції супроти чужих і відмінних культурних та соціальних вартостей і систем, поруч з прив'язанням до свого, та плекання своїх вартостей;
- співжиття вільних народів і мирні взаємини їхніх незалежних держав, без уваги на різницю суспільних і політичних систем;
- ідея свободи творчої ініціативи одиниці й вільної діяльності, яка не загрожує і не шкодить співгромадянам і народові;
- ідея свободи релігії, сумління, думки і слова, вільної духово-культурної і мистецької творчості;
- віра в людину, її шляхетні, позитивні прикмети і пориви, її суспільницький інстинкт, плекання і піднесення тих добрих сторінок людської природи;
- ідея природної гармонії, рівноваги і співгри поміж духовими і матеріальними елементами в житті й розвитку людства;
- те з української минувшини, що зберегло свою вартість та актуальність, що відповідає сучасному станові і розвитку знання та поступу³⁴.

Разом з тим, повертаючись до питання тактики і стратегії прихильників бандерівського напрямку ОУН, необхідно враховувати й те, що сам С. Бандера, як і Я. Стецько, перебуваючи від 1941 року і майже до кінця війни в ізоляції від еволюційних процесів в Організації, не зіткнулися особисто із тією дійсністю на українських землях й не брали участі у «демократизаційному» III Великому (надзвичайному) зборі ОУН 1943 року. Вони повернулися до активної політично-організаційної діяльності під її завершення, у терени Західної Європи (власне організаційний політичний центр закордоном оформився в Мюнхені) й фактично постали вже перед доконаним фактом демократичних

³⁴ БАНДЕРА, С.: До засад нашої визвольної політики. In: *Визвольна політика*, листопад–грудень 1946; Степан Бандера про суть, зміст і процес української революції. In: *Гомін України*, 2009, № 35, P. LXI, с. 5.

змін як у програмових засадах ОУН та в її новій моделі бачення української державності, так і в західноєвропейському політичному просторі, який «демократизували» країни-переможці.

Тож цитований вище вислів С. Бандери про «політичну диференціацію і вільний розвиток політичних угруповань та здорову конкуренцію між ними» слід трактувати не однозначно, а з огляду на той статус-кво, що склався на той час в самій ОУН, на нові зовнішньо- і внутрішньополітичні обставини та з огляду на доконаний факт процесу «демократизації» концепції ОУН, що відбувся за час його ув'язнення, з чим він не міг не рахуватися.

Усі ж домагання С. Бандери скликати черговий IV Великий збір ОУН не мали успіху (в тому числі й через заперечення членів Проводу в Україні). Відтак С. Бандера та його прихильники почали розвивати теорію так званої подвійної програмовості ОУН, коли одна програма («демократичний націоналізм») мала би бути призначена для сторонніх очей (зовнішнього, показового вжитку) й могла б змінюватися залежно від міжнародної кон'юктури та пропагандистських потреб, а інша (прихована й повернута до концепції авторитарної націократії 1941 р.) – для вірних і надійних членів ОУН.

Власне, С. Бандеру обурювало те, що демократична засадничість і програмові зміни, як він сам зазначав, «ставиться не як допоміжні, тактичні прийоми для підсилення, чи відтяження головного нашого фронту, – але навпаки, як основну концепцію визвольної революції. Отже це вже не проблеми політичної тактики на окремих відтинках, в роботі серед деяких середовищ, а тільки питання власної, основної програми. Мовляв, нам треба саме такі основні положення прийняти за головні лінії й на них будувати все. Відповідно до того треба відкинути до тогочасні, «пережиті вже» засади українського націоналізму, викоренити їх у власних рядах, змінити свою ідеологію й програму. (...) На попертя такої сугестії її речники намагаються представити як програмові позиції революційного руху в Україні такі поодинокі прийоми політичної тактики й пропаганди, якими Організація на рідних землях послуговується в своїй роботі серед ворожого, чи напівворожого середовища, напр., супроти москалів, советської армії, серед комунізованих елементів, большевицької адміністрації і т. п., тобто такі тактично-пропагандивні прийоми, які мають завдання демобілізувати й паралізувати вороже середовище, відтягати від ворога різні елементи. (...) Процес збирання, плекання, формування й вирощування власної сили визвольної революції мусить відбуватися на правильних засадах українського революційного націоналізму, на його ідеологічних, програмових істинах. Тому супроти власних рядів, перед українським народом мусять бути належно поширювані й висвітлені

наші цілі, наша ідеологія й програма, наша визвольна концепція в цілій своїй суті, повністю. Наші основні засади, – наголошував С. Бандера, – мусять бути не тільки збережені й розвинуті, але й з'ясовані у власному середовищі в повній чистоті, без жадних викривлень під впливом різних тактичних міркувань. Тільки на такій основі, в такому дусі можна формувати ряди борців за визволення, які не піддадуться жадним атакам ворога»³⁵.

Критикуючи оунівських «демократів» С. Бандера називав їх «кон'юнктуристами», які від 1945 р. намагалися втягнути українську самостійницьку політику в таку ж саму гру в демократію, яка відбувається на міжнародному форумі, й у якій СРСР грає одну з перших скрипок. Демократичні зміни в програмі Організації та в її моделі майбутньої Української Держави, на його думку, були «плитким наслідуванням» і бажанням «уподібнитися до зовнішнього світу, до актуальної моди», позаяк «ця демократичність суспільно-політичного устрою у власній державі, має часто характер порожніх голослівних деклярацій, уподібнень, а не в одному – демагогії»³⁶.

У цьому контексті твердження С. Бандери входили у певне проти-річчя із думками Р. Шухевича, який на той час в Україні командував УПА й керував національно-визвольною боротьбою. Так, наприклад, в липні 1948 р. Р. Шухевич як голова Генерального секретаріату УГВР у своєму інтерв'ю висловився щодо цього питання так: «Гарантією справжньої демократичності майбутнього ладу в українській державі є, в першу чергу, щиро народний характер українського руху, його безприкладна ідейність. Український визвольно-революційний рух зродився з надр українського народу, діє в ім'я інтересів українського народу – його найвища мета. Далі реальною гарантією демократичності майбутніх форм правління в Україні є саме існування УГВР. УГВР побудована на чисто демократичних принципах та заступає демократичні погляди.

ОУН, що визнає і підтримує УГВР, стоїть також на демократичних позиціях. УГВРаді підпорядковується Українська Повстанча Армія. Одним з найважливіших завдань УГВР, – акцентував Р. Шухевич, – є забезпечити переведення вільних і демократичних виборів до перших Українських Установчих Зборів у вільній Українській Державі. Доки існуватиме УГВР, доки український народ всеціло підтримуватиме УГВР, доти вільна Україна правитиметься демократичним способом. У скликаних УГВРадою перших Установчих Зборах український народ буде мати змогу вільно визна-

³⁵ БАНДЕРА, С.: Українська національна революція, а не тільки проти режимний резистанс. In: *Український Самостійник*, 29 січня 1950.

³⁶ Там само, 19 лютого.

чити дальші форми свого внутрідержавного устрою»³⁷.

В еміграції ж та діаспорі бандерівські структури визнавали програмові засади, вироблені на Великих зборах і конференціях Організації. Так, у лютому 1946 р. у Мюнхені було створено Закордонні частини ОУН (ЗЧ ОУН) на чолі з С. Бандерою, а також зі Я. Стецьком, С. Ленкавським, М. Лебедем (на початку діяльності) та Л. Ребетом (на початку діяльності до розколу в лавах ЗЧ ОУН). Це була найпотужніша українська емігрантська структура чисельністю у понад 5 тисяч осіб³⁸. У 1948 р. ЗЧ ОУН скликала Конференцію, на якій визнала свою підпорядкованість Проводу та провідникові (тобто – Р. Шухевичу) ОУН(б) в Україні³⁹. Однією з дочірніх структур ЗЧ ОУН у США стала створена 1946 р. Організація оборони чотирьох свобод України (ООЧСУ) на чолі з Є. Ляховичем, що був особисто наближений до С. Бандери. Основні засади теоретичної програми Організації склали чотири цілком ліберально-демократичні тези, запозичені з Декларації президента США Ф. Рузвельта – базових постулатів Атлантичної хартії, а саме: свобода слова, свобода совісті, свобода від страху, свобода від злиднів⁴⁰. Не менш демократичною була політична платформа й іншої бандерівської структури⁴¹ у Північній Америці – Ліги визволення України (ЛВУ), що була заснована 1 травня 1949 р. у Канаді⁴².

Голос С. Бандери в Україні почуто і враховано було лише частково. IV Великих зборів ОУН, як він того вимагав, так і не було скликано, проте окремі уточнення й доповнення щодо тактики і стратегії боротьби були внесені на Конференції Проводу ОУН на українських землях в червні 1946 р.⁴³, а потім на ще одній Конференції у 1950 р.

³⁷ ШУХЕВИЧ, Р.: Демократія і український визвольний рух. In: *Сучасна Україна*, 1951.

³⁸ МАРКУСЬ, В.: Українські політичні партії на еміграції в 1945–1955 роках (II). In: *Сучасність*. Мюнхен 1984, ч. 10, с. 68.

³⁹ БОНДАРЕНКО, К. – КИРИЧУК, Ю.: *Генерал*. Львів 1997, с. 11.

⁴⁰ *Історія ООЧСУ*. Нью-Йорк 1977, с. 5–16.

⁴¹ Окрім Організації оборони чотирьох свобод України (ООЧСУ) та Ліги визволення України (ЛВУ) до емігрантсько-діаспорної структурної мережі бандерівської ОУН (власне ЗЧ ОУН) належали також Ліга українських політичних в'язнів (ЛУПВ) та Спілка української молоді (СУМ). Ліга українських політичних в'язнів (ЛУПВ), заснована 1 липня 1945 р. у Мюнхені, була громадською структурою ЗЧ ОУН і прагла стати єдиним виразником інтересів українських політв'язнів. Надто – коли йшлося про розподіл допомоги з міжнародних чи німецьких економічних фондів, зокрема у справі грошових відшкодувань для жертв нацистського режиму. Спілку української молоді (СУМ) було створено 4 вересня 1946 р. в Авсбургу з ініціативи ЗЧ ОУН. 1948 року Спілка налічувала 6 тис. 330 членів, а її осередки згодом виникли, окрім Німеччини, ще й у Великій Британії, Канаді, Парагваї, Аргентині, Бразилії, Франції, Іспанії, Швеції.

⁴² *Нарис історії ЛВУ*. Торонто 1984, с. 18.

⁴³ На конференції, що відбулася у червні 1946 р. у с. Бишки Козівського району, було вирішено перейти від повстанської до підпільної тактики боротьби, основою якої

було внесено певні правки до програмових засад щодо політичних, державно-устроєвих і соціальних питань⁴⁴.

При цьому, необхідно згадати й про такий документ, як крайова «Резолюція членів ОУН» з надзвичайного зібрання, що відбулося 20 травня 1949 р., в якій Організація чи не вперше відмовляється від монопартійності. Засвідчивши, що хоча ОУН й відіграла найбільшу роль у національно-визвольній боротьбі, «Резолюція» вказувала, що вона (ОУН) тим не менш не вважає себе за привілейованого чинника політичного процесу та не претендує на право єдиного представника волі української людності, а отже – не прагне встановлення своєї монополії в майбутній незалежній Україні⁴⁵. Тобто, бандерівська ОУН(с-д) скасовує власний постулат, що вона є єдиним законним репрезентантом інтересів місцевого українського населення, відмовляється від свого монопольного становища на території України і фактично оголошує про перехід Організації на демократичну програму⁴⁶. У цьому, безумовно, відчувся вплив не лише керівників і учасників похідних груп з підрадянської України та потреби в пропагандистських важелях проти більшовицької диктатури, але й зваження Проводу ОУН(с-д) на державно-політичну «кон'юнктуру» поствоєнної Європи.

Власне сам провідник ЗЧ ОУН С. Бандера мусив таки піддатися вимогам та впливу нової дійсності та вимог часу й, очевидно, поступово відбув трансформації окремих засад власного ідеологічного світогляду (чи шире чи вимушено-показово як тактик-революційного руху через навколишні обставини як в середині Організації, та і в Європі).

«Демократизаційну» позицію Р. Шухевича, своєю чергою, підтвердила у червні 1950 р. Конференція Організації на українських землях, яка в «Уточненнях і доповненнях до програмових постанов Тре-

повинна була стати політично-пропагандистська діяльність. Відділи УПА мали бути розчленовані на самостійні підвідділи з 11–50 осіб. При переході на підпільну тактику боротьби ОУН і УПА фактично об'єднувались в одну організацію – збройне підпілля ОУН-УПА. Пізніше, згідно з рішенням УГВР, головний командир УПА Р. Шухевич 3 вересня 1949 р. видав наказ, згідно з яким усі повстанські відділи і штаби припинили свою діяльність як бойові одиниці та органи управління. Особовий склад відділів і штабів вливався до підпільних структур ОУН(б). 5 березня 1950 р. голова генерального секретаріату УГВР, голова проводу ОУН в Україні і головнокомандувач УПА Роман Шухевич загинув, оточений оперативниками спецпідрозділів УМДБ. 23 травня 1954 р. був схоплений останній голова генерального секретаріату УГВР, голова проводу ОУН в Україні і головнокомандувач УПА Василь Кук (Коваль, Леміш).

⁴⁴ *Сурма*, № 25, листопад 1950.

⁴⁵ ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 4, арк. 142–153.

⁴⁶ Про уточнення і доповнення до програмових постанов Третього Надзвичайного Великого Збору ОУН (червень, 1950). In: *ОУН у світлі постанов Великих Зборів, Конференції та інших документів з боротьби 1929–1955: Збірка документів*. Без місця 1955, с. 142–153.

тього Надзвичайного Великого Збору ОУН» задекларувала, що «дух Програмових постанов [III Надзвичайного Великого збору 1943 р.] виразно показував, що ОУН бореться за демократичний лад в майбутній Українській Соборній Державі, а цілий ряд пунктів Програмових постанов, зокрема пункт 10, визначували конкретні засади майбутнього демократичного ладу»⁴⁷.

Так, термін «новий лад» від 1943 р. замінив собою «націократію». Більше того, у матеріалах конференції ОУН(с-д) від 1950 р., що мали назву «Уточнення і доповнення до програмових постанов Третього Надзвичайного Великого Збору ОУН», майбутній соціально-політичний устрій державної України вже визначався не як «новий лад», а як «демократичний лад», який, на протигагу твердженням ОУН ще дворічної давнини, гарантуватиме «свободу політичних і громадських організацій»⁴⁸.

«Конференція ОУН на Українських Землях, – наголошувалося в «Уточненнях і доповненнях до програмових постанов», – ясно уточнила, що ОУН бореться за демократичний устрій в Українській Самостійній Соборній Державі. До визначених вже III-ім Н[адзвичайним] В[еликим] З[бором] ОУН демократичних засад майбутнього ладу в Українській Самостійній Соборній Державі Конференція ОУН на Українських Землях внесла доповнення про свободу політичних і програмових організацій»⁴⁹.

Пізніше, восени 1954 р., в інтерв'ю журналістові німецької радіостанції в Кельні Гоппе С. Бандера підтвердить ці принципи, сказавши, що метою ОУН є «відновлення Самостійної Української Держави в національних етнографічних кордонах з демократичною системою урядування, яка гарантувала б всім громадянам України демократичні свободи в усіх ділянках життя, а головно в ділянці духового, культурного, політичного і соціального буття»⁵⁰.

Утім, не варто сприймати вищевказані декларування демократизації державницької моделі ОУН беззастережно у прямому розумінні. Після Другої світової війни в ОУН(б) почали виникати різного роду групи, що набули політичного досвіду, перебуваючи як у

⁴⁷ ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955: Збірка документів..., с. 123.

⁴⁸ Про уточнення і доповнення до програмових постанов Третього Надзвичайного Великого Збору ОУН (червень 1950 р.). In: *ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955: Збірка документів...*, с. 99–112.

⁴⁹ ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955: Збірка документів..., с. 123.

⁵⁰ Інтерв'ю німецької радіостанції в Кельні зі Степаном Бандерою. In: *Шлях Перемоги*, 1954, чч. 43, 44; Інтерв'ю німецької радіовисильні зі Степаном Бандерою з 1954 р. In: *Гомін України*. Торонто, ч. 1–2 (294–295), 7 січня 1955.

загарбаній націонал-соціалістами України, так і під час її окупації комуністами-більшовиками, які почали виробляти власне бачення потреби побудови майбутнього соціально-політичного ладу на демократичних засадах та власне розуміння ступеня й наповнення такої демократизації. Виникли так звані «ревiзiонiстичний» та «реформiстичний» рухи⁵¹. У керівництві ОУН(б) навіть з'явилася опозиція, що зрештою призвело до розколу в Організації, коли група опозиціонерів на чолі з Л. Ребетом створила власну ОУН(з) (її ще називали ОУН-двійкарі).

Тож під тиском суспільно-політичної думки в Україні щодо монопартійності й націократичної диктатури (коли ОУН в Краї та УПА вели збройну й ідеологічну боротьбу з радянським військово-окупаційним режимом) та з факту вимушеного перебування в еміграції майже усього політичного проводу Організації (що був оформлений у Закордонні частини ОУН – ЗЧ ОУН), у країнах Європи, де перемогу здобули демократичні держави-альянти, ОУН(с-д) вже не могла демонстративно позбутися програмових «демократичних» декларацій та настанов. Тим не менш члени Організації вважали, що надання свободи утворення та діяльності політичних партій не мусить означати їхньої появи у великій кількості, що засвідчує про «нездорове» суспільно-політичне становище у державі й призводить до державної руйни через партійну боротьбу та постійну зміну урядів. Тож, як зазначалося у документі під назвою «До питань стратегії і тактики української революції», діяльність політичних партій мусіла б мати певні межі, які обумовлювалися б «національними інтересами»⁵².

Відтак, попри певні демократичні процедури ведення партійного життя і засад формування представницьких органів, забезпечення прав і свобод громадян, бандерівська ОУН все ж таки заперечувала європейську демократію. В ОУН кінця 1940-х – 1960-х рр., вважалося, що саме держава має право (і повинна) втручатися у політичне життя суспільства, виправляючи і стримуючи його стихійний розвій, коригуючи зміст та спрямовуючи його у належному напрямкові, що й можна визначити як новосформовану концепцію державної моделі «демократичного націоналізму», яка прийшла на зміну «націократії»⁵³.

⁵¹ КРИЧЕВСЬКИЙ, Р.: *Організація Українських Націоналістів в Україні – Організація Українських Націоналістів закордоном і ЗЧ ОУН. Причинки до історії українського націоналістичного руху*. Нью-Йорк; Торонто 1962, с. 10.

⁵² ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 7, арк. 26.

⁵³ ГАЙ-НИЖНИК, П.: *Верховне керівництво і партійно-політична система УССД у державницькій моделі ОУН(б) 1940-х – 1960-х років*. Іп: *Український визвольний рух*. 36. 22. Львів 2017, с. 57–84.

Тож знову нові умови життя та діяльності вимагали від ОУН(б) нових змін та корегувань. Тим не менш, настанови й проект моделі майбутньої Української Самостійної Соборної Держави, вироблені на III Великому (надзвичайному) зборі ОУН(б) майже на два десятиліття стали стержневими в державницькій ідеології Організації Українських Націоналістів (революційної) під проводом С. Бандери. Вони були визначальними, світоглядними та державотворчими основами ідеології бандерівської ОУН аж до VI Конференції ЗЧ ОУН (1964 р.), яка рекомендувала Великому зборові ОУН «приймати рішення не тимчасового значення для всієї ОУН також у тому випадку, коли б на нього не змогли прибути на час делегати з Українських Земель»⁵⁴, й до IV Великого збору, що відбувся 1968 р. і вніс деякі корективи та доповнення до ідеологічних засад, встановлених III Великим (надзвичайним) збором ще 1943 р. (з корегуваннями на конференції Проводу ОУН на українських землях у червні 1946 р., а потім у 1950 р.)⁵⁵.

Відтак природним було й те, що українські націоналісти визнавали (і визнають дотепер) Українську національну державу за єдину форму організації нації, яка забезпечує найкращі умови для всебічного розвитку її духовних і фізичних сил, яка гарантує нації суверенну владу, котра впливає з найглибших почуттів і прагнень народу, що хоче бути господарем на власній землі та творити на ній свою владу.

OUN(b) in the conditions of new military and political reality in the territory of Ukraine (1942 – beginning of 50's of the 20th century)

Abstract: Since the beginning of 1942, the question of a change of attitude to the Nazi empire and a revision of tactics and strategies for the struggle for independence arose for OUN(b). It had happened after the liquidation by the German occupiers of the Ukrainian state, proclaimed in Lviv on June 30, 1941 and repressions against nationalist-revolutionaries. Moreover, it had been the time to analyze one's own state-building theory and ideological principles regarding experiences from 1941 with the view on the involvement of various classes of Ukrainian society in the struggle. In April 1942, the II. OUN (b) Conference called for preparations for armed fight and its development "at the right time", i. j. when the Soviet Union would be defeated and Germany exhausted. At the OUN (b) military conference in Lviv in December 1942, a discussion developed on the tactics and strategy of the insurgent movement under the conditions of the occupation. When R. Shuchevich

⁵⁴ Шоста Конференція Організації Українських Націоналістів (ОУН). Без місця 1964, с. 80.

⁵⁵ Четвертий Великий Збір Організації Українських Націоналістів (ОУН). Т. 2. Без місця 1972, с. 3.

had started at the leadership of the organization in May 1943, the worldview orientation of the organization also began to change and there were cardinal changes in the question of the political structure of the future independent state in the program principles of the OUN (b). The thesis that "the ideal of a new society should be a free man" and the socio-political system of the future state had no longer been defined as "natiocracy" but as a "new system", had emerged. The 3rd Extraordinary Grand Assembly of the OUN, which took place in August 1943 in occupied Ukraine, evaluated the struggle so far and democratized the political and ideological principles of the organization. The ideology of natiocracy, i.e. integral nationalism had been rejected, the program and statute of the OUN (b) had been changed and the fight against Bolshevism and German Nazism declared, with the aim of building a democratic and socially oriented Ukrainian state after the end of the war. Other conferences, which took place during 1944-1950, together with documents that had confirmed, completed and corrected democratization attitudes, led to the transition to pluralism and dealt with other variants of the ideological platform, e.g. "democratic nationalism".

Keywords: Ukrainian nationalism, R. Shukhevych, S. Bandera, Organization of Ukrainian Nationalists.

Názov: OZBROJENÝ PROTIKOMUNISTICKÝ ODPOR
V KRAJINÁCH STREDNEJ A VÝCHODNEJ EURÓPY
(1944 – 1953)

Zostavovateľ: © doc. PhDr. Michal Šmigel', PhD.

Recenzenti: doc. PhDr. Marek Syrný, PhD.
doc. PhDr. Rastislav Kazanský, PhD.

Jazyková korektúra: doc. PaedDr. Miroslav Kmeť, PhD.
doc. PhDr. Michal Šmigel', PhD.
Mgr. Janka Kováčová

Obálka: Mgr. art. Zuzana Ceglédyová
doc. PhDr. Michal Šmigel', PhD.

Foto na obálke: Rejd UPA do Rumunska (1949).
Zdroj: Fotoarchív CVOH, Lviv, Ukrajina

Náklad: 100 kusov

Rozsah: 436 strán

Vydanie: prvé

Formát: A5

Vydavateľ: BELIANUM – Vydavateľstvo Univerzity Mateja
Bela v Banskej Bystrici
Filozofická fakulta

Edícia: Filozofická fakulta

Rok vydania: 2019

Tlač: EQUILIBRIA, s.r.o. Košice

ISBN 978-80-557-1643-5